

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ LXI (1)

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA LXI (1)

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LXI
No. 1

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editor of the Topic:
Aleksandra Pavićević

International editorial board:

Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Jana Pospíšilová, Karl Kaser, Gabriela Kiliánová,
Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova, Fernando Diego Del
Vecchio, Kjell Magnusson, Tatiana Podolinska, Peter Finke

Editorial board:

Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Srđan Radović, Aleksandra Pavićević,
Lada Stevanović, Ildiko Erdei, Jelena Jovanović

The reviewers:

Vojislav Stanovčić, Sofija Zahova, Mirjana Pavlović, Kosta Nikolić,
Ana Stolić, Mirko Blagojević, Mladena Prelić, Gordana Blagojević, Dušan Drljača, Dragan
Bulatović, Tatjana Cvjetičanin, Miroslava Lukić Krstanović, Jadranka Đorđević Crnobrnja,
Biljana Marković, Ivana Bašić

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić, at meeting of
the Department of Social Sciences SASA, May 7th 2013

BELGRADE 2013

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LXI
свеска 1

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник темата:

Александра Павићевић

Међународни уређивачки одбор:

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Јана Поспишилова, Карл Касер, Габриела Килианова, Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартинова, Фернандо Диего Дел Векио, Шел Магнусон, Татиана Подолинска, Петер Финке

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Срђан Радовић, Александра Павићевић, Лада Стевановић, Илдико Ердеи, Јелена Јовановић

Рецензентски тим:

Војислав Становчић, Софија Захова, Мирјана Павловић, Коста Николић, Ана Столић, Мирко Благојевић, Младена Прелић, Гордана Благојевић, Душан Дрљача, Драган Булатовић, Татјана Цвјетићанин, Мирослава Лукић Крстановић, Јадранка Ђорђевић Црнобрња, Биљана Марковић, Ивана Башић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 7. маја 2013. године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2013.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011–2636–804
eisanu@ei.sanu.ac.rs
www.etno-institut.co.rs

Рецензент:
академик Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод:
Соња Жакула
аутори текстова

Дизајн корица
Горан Витановић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања, Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете науке и технолошког развоја Републике Србије

Часопис Гласник Етнографског института САНУ индексиран је у:
DOAJ (Directory of Open Access Journals); SCIndeks (Српски цитатни индекс);
Ulrich's Periodicals Directory.

The Bulletin of Institute of Ethnography SASA is indexed in: DOAJ (Directory of Open Access Journals); SCIndeks (Srpski citatni indeks); Ulrich's Periodicals Directory.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 –
(Београд : Академска издања). – 24 cm

Годишње
ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института
COBISS. SR-ID 15882242

Садржај **Contents**

Тема броја: Лица смрти **Topic of the Issue: Faces of Death**

Уводна реч Introduction	7
Lada Stevanović, <i>Myth about Immortality in the Contemporary Pop Culture. A Case Study about Toše Proeski</i>	9
Лада Стевановић, <i>Мит о бесмртности у савременој популарној култури. Студија случаја о Тошету Проеском</i>	18
Florin Gherasim, <i>Exhumation and Reburials of Some Anticommunist Partisans in County of Cluj, Romania, 2009–2010</i>	19
Флорин Герасим, <i>Ископавање и поновно сахрањивање партизана-антикомуниста у Клужу, у Румунији, 2009–2010</i>	28
Aleksandra Pavićević, <i>Why was the Writer cremated? Thanato - Anthropological Aspects of Death and Funeral of Yugoslav literate Ivo Andrić</i>	29
Александра Павићевић, <i>Зашто је писац кремиран? Танатоантрополошки аспекти смрти и сахране југословенског књижевника Иве Андрића</i>	41
Gordana Blagojević, <i>Problems of Burial in Modern Greece: Between Customs, Law and Economy</i>	43
Гордана Благојевић <i>Проблеми сахрањивања у савременој Грчкој: између обичаја, закона и економије</i>	57
Varia	
Ђурђина Шијаковић, <i>(De)конструкција женског тијела у Еурипидовом 'Хиполиту'</i>	59
Ђурђина Шијаковић, <i>(De)construction of a Female Body in Euripides' 'Hippolytus'</i>	74
Ивана Башић, <i>'Омотач' и 'Целина' – Иконичност лексема тело и пут</i>	75
Ivana Bašić, <i>'Cloak' and 'Wholeness' – Iconicity of the Lexemes 'Telo' and 'Put'</i>	90
Јована Диковић, Јадранка Ђорђевић Црнобрња, <i>Сива зона закона и праксе: пример дечијег додатка</i>	91
Jovana Diković, Jadranka Đorđević Crnobrnja, <i>The Grey Zone of Law and Practice: an Example of Child Benefit</i>	106
Марта Стојић Митровић, <i>Људска права и држављанство</i>	107
Marta Stojić Mitrović, <i>Human Rights and Citizenship</i>	118

Милеса Стефановић-Бановић, Бранислав Пантовић, <i>'Наша' дијаспора у Аргентини – историјски преглед и прелиминарна истраживања</i>	119
Milesa Stefanović-Banović, Branislav Pantović, <i>'Our' Diaspora in Argentina– Historical Overview and Preliminary Research</i>	131
Лидија Вујачић, <i>Однос националног, регионалног и глобалног – Црна Гора у 21. вијеку</i>	133
Lidija Vujačić, <i>Relationship between the Local, Regional and Global – Montenegro in the XXI Century</i>	147
Ивица Тодоровић, <i>Нове могућности етногенетских проучавања становништва Србије</i>	149
Ivica Todorović, <i>New Possibilities for the Ethnogenetic Study of the Population of Serbia</i>	159
Милина Ивановић-Баришић, <i>Недеља – празник или радни дан</i>	161
Milina Ivanović-Barišić, <i>Sunday – Holiday or Workday</i>	172
Марко Стојановић, <i>На крају и на почетку – Карневал. Музеологија у транзицији</i>	173
Marko Stojanović, <i>At the End and at the Beginning – the Carnival. Museology in Transition</i>	186
Милан Попадић, <i>Херој гитаре: од иконе популарне културе до носталгичног самодизајна</i>	187
Milan Popadić, <i>Guitar Hero: From Icon of Popular Culture to Nostalgic Self-Design</i>	199
Библиографија	
Bibliography	
Биљана Миленковић-Вуковић, Сунчица Глишић, <i>Библиографија радова о традиционалној култури и фолклору у Гласнику Етнографског института САНУ– 50 књига. 2. део (народно градитељство и култура становања, исхрана и популарна култура)</i>	201
Научна критика и полемика	
Discussion and Polemics	
Милош Луковић, <i>Miroslav Válka, Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí</i>	259
Марина Спасојевић, <i>Саборно гробље у Сентандреји. Прошлост и натписи</i>	261
Мирослава Малешевић, <i>Љиљана Гавриловић, Музеји и границе моћи</i>	268
Упутство за припрему рада за штампање у Гласнику Етнографског института САНУ	273
Instructions for publication in the Bulletin of the Institute of Ethnography SASA	277

Милина Ивановић-Баришић

Етнографски институт САНУ, Београд
milina.barisicic@ei.sanu.ac.rs

Недеља – празник или радни дан

У раду се кроз разматрање недеље прати однос друштва и појединца према недељи као специфичном дану у седмичном временском циклусу. Недељни дан представља временску спону („прелазно време“) између две седмице – одлазеће и долазеће. Кроз осврт на недељу у садашњим условима и упоређивањем са ранијим подацима предочавају се промене у друштвеном вредновању недељне стварности.

Кључне речи: недеља, празнични дан, радни дан, традиционална култура, савремена култура, Србија

Трансформација друштва у првим послератним деценијама (после 1945. г.) убрзала је процес замене старих схватања, навика, обичаја новим, што је довело до – у прошлим временима – незамисливих промена, не само у животном окружењу него и у свести самог појединца. Било би претенциозно тврдити да се у прошлости мењала само тзв. материјална сфера човековог стварања, а да је духовна до нашег времена опстала „као козервиран дух времена“. Свакако да се она није очувала у свом изворном облику, али је у неким сегментима претрајала до нашег времена, и то понајвише захваљујући „неспремности“ чланова заједнице да без задршке прихватају раније непознате навике и на тај начин донекле преобликују своју свакодневицу.

Постепено прихватање и прилагођавање себи раније непознатог, чини се, сведено је на минимум у последњих неколико деценија, чему су свој „допринос“ посредно дале и интензивне друштвене трансформације, са којима је започето већ током педесетих година прошлог века. Стварање претпоставки да друштво, али и појединци учине „брзи бег“ из сиромаштва учинило је трансформацијске процесе реалним, прихватаљивим и подстицајним у процесу замене духовних (као битне одреднице традиционалног друштва) вредности материјалним. У стварању „материјализованог“ друштва неосетно (или циљано) су се провлачила правила која су претпостављала да материјалне вредности као критеријум чине основу

¹ Текст је део рада на пројекту 177028: *Стратегије идентитета: савремена култура и религиозност*, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

правила функционисања у многим областима, па и областима духовне сфере, у којој је њихов удео био до тада релативно мали, а понекад и потуно непознат.

У раду ће се разматрати статус последњег седмичног дана – недеље у нашем друштву, дана који у готово целокупној својој историји повезује два радна периода / две радне седмице, па га као таквог можемо третирати и као „прелазно време“ између два радна периода. Разматарање се креће у оквирима друштвеног вредновања стварности – губљења старих (наслеђених из прошлости) навика и схватања, уз истовремено прихватање нових правила свакодневног живота у скорашњој прошлости и садашњем времену.

• • •

Недеља/недеља је „седми дан у седмици (између суботе и понедељка), хришћански празнични дан и дан одмора“ (РСАНУ 1989: 767).² Од четвртог века још може се „казати да је свака недеља као Ускрс у малом. Што је ускршњи празник у току године, то је Господњи у току седмице“ (Мирковић 1961: 27).

По хришћанском схватању, „када је Господ Бог извршио створење света за шест дана, отпочинуо је у седми дан од свих дела својих која је створио, и благословио је седми дан и осветио га је. Касније је заповедио Господ Бог: (...) Сећај се дана суботног, да га светкујеш. Шест дана ради и сврши сва дела твоја; а у седми дан, суботу Господу Богу твоме, не ради никакав посао“ (Исто: 26). Већ у „другом столећу васкрсни дан, недеља сасвим потискује суботу и спомиње се као празнични дан седмице у споменицима и код писаца“ (Исто: 29), да би у трећем столећу почела да се слави богослужењем и уздржавањем од рада. „У IV и V столећу недеља је остала основом празника и када су се празници стали више поштовати, то је у првом реду било са недељом. Ово поштовање недеље и главних празника потпомогла је и светска власт тако, што је својим законима у недељу наређивала одмор од рада и послова, ради вршења богослужења и ради истицања светиње недеље“ (Исто: 30).

У каснијим временима, кроз различите одлуке владара и законодаваца понављала се наредба да је недеља дан одмора и свечаности, па су због тога биле успостављене забране суђења, а хришћани у недељу нису били у обавези да плаћају дугове. Исто тако, у недељу се нису смеле изводити позоришне представе, али ни одржавати коњске трке. Свечаности није смело бити чак ни на царски рођендан, ако падне у недељни дан. Недељом, после литургије, уз евхаристију, држане су *agane*³ и дељена *милостиња* сиромашним хришћанима (Мирковић 1961: 31, 35).

Поменуто чињенице које се односе на недељу као нерадни дан потврђују и историјски извори предочени у раду „Недеља као нерадни дан у средњовековној Србији“ (Бојанин 2011: 307–333). Аутор у поменутом раду износи податке о недељи као нерадном дану, као и податке који су били путеви њеног „издвајања“ од осталих дана у седмици. Порука која је преношена народу представљала је недељу као нерадни и свети дан. Свештенство је у дугом временском периоду било готово једини познати преносник различитих врста информација. Поред

² Готово идентично објашњење за недељу даје се и у Речнику Матице српске (2007: 2140).

³ *Agane* – обичај првих хришћана да приређују заједничке гозбе. Оне су се одржале до 4. века, а приређиване су на неку важну годишњицу. „Гозбе су организовали имућнији чланови хришћанске заједнице, (...) а оно што би преостало делило би се сиромашнима или односило принудно одсутним и болесним“ (Стошић 2006: 10).

других задужења, свештеници су се старали да недеља заживи у народу као дан када се престаје са обављањем уобичајених послова. Свакако да су у одређивању места недеље у односу на остале дане у седмици, као и у њеном садржају, значајног удела имале и историјске околности. Одређењем недеље за свети и празнични дан „омогућено“ је да она буде нерадна у потпуности, на шта указује препорука да је у недељни дан неопходно избегавати обављање тзв. „тешких послова“.

Одредница по којој се недеља издвајала од осталих дана у седмичном циклусу односила се на забрану обављања различитих послова који су се у свакодневном животу препознавали као „тешки послови“, а која је постојала од времена њеног успостављања као нерадног дана. Позната је чињеница да је до скорашњег времена понашање чланова унутар групе (заједнице) било у значајној мери подређено и тзв. неписаним правилима, испољаваним најчешће кроз обичајно-обредну праксу, различите забране и веровања у смислу шта се сме / не сме обављати у неким периодима године, односно шта је корисно а шта није за преживљавање и напредак заједнице. Ова правила су временски дуго опстајавала као норма понашања заједнице и појединаца у оквиру ње. У овом контексту се може посматрати и однос народа према недељном дану и њеном дуговременом опстајању као нерадног дана.

Недељни дан се препознавао у имену, јер је то дан када се не ради – *не дела*.⁴ Ова порука остала је важећа у дугом временском периоду, јер „постави Господ недељу и рече да се у њу нити једно дело не дела“, како се може прочитати „у средњовековном апокрифу Стварање света“ (Апокрифи 2005: 97). Недеља се именовала и са *Дан Господњи*, што опет упућује на то да је њено празновање повезано са хришћанством, а вероватно да је на њено додатно утемељење у народни дух утицало успостављање и прихватање хришћанског календара и сегментирање астрономске године на месеце, недеље и дане у недељи. „Међутим, у говорном и писаном језику средњег века преовлађивала је употреба назива `недеља` према којем је благодан превасходно означен као нерадан дан. То није противречило концепту светости празничног дана, и недеља је недвосмислено називана светим даном“ (Бојанин 2011: 308–309).

Забрана недељног рада била је заснована на „закону светих отаца“, односно на „давно утврђеним и устаљеним решењима црквеног и световног законодавства позноримског и византијског царства.“ Ова су правила у средњовековну српску државу пренета путем „Светосавског номоканона или `Законоправила`, односно Крмчије“ (Бојанин 2011: 309).⁵ Чини се да су се творци правила потрудили да их уклопе у систем вредности оних који је требало да их спороводе, али и оних који је требало да их прихвате, јер су само тако могла да заживе и претрају, иако су она у својим почецима највероватније наметана најширим народним слојевима, са истицањем „казни“ за њихово непоштовање.

Значај недеље као празника препознаје се и у чињеници да се недељом, а што је још увек уобичајена пракса, именује скуп од седам дана, односно –

⁴ О недељи и правилима која су препоручивана, а која су сачувана у различитим историјским изворима видети: Бојанин 2011.

⁵ У средњовековној српској држави било је дефинисано пожељно понашање током недељног дана. Пожељно понашање карактерисало се, осим забраном рада, забраном организовања „лозоришта“, „игришта“, клечања у цркви, поста и сл. (Бојанин 2005).

седмични циклус. Тако се у *Свјатослављевом зборнику* наглашава да се у седмици ради пет дана, а да су субота и недеља нерадни дани. „Субота представља сећање на постанак света, док је недеља дан Христовог васкрсења (...) Време недеље требало је провести са породицом у цркви на литургији, а остатак дана у кући. Завршетак седмичног празника отпочиње новим циклусом радних дана који је представљен у виду мануелних послова са којима је требало отпочети `од другог часа` у понедељак“ (Бојанин 2011: 312; 313).

Током средњег века, о придржавању реда и правила у заједници старало се црквено и световно законодавство. У ту сврху постојали су, осим званичних, и нешто слободнији начини држања становништва у покорности – тзв. лепа књижевност, посебно „она са моралистичким и дидактичким обележјем, која је често апокрифног⁶ карактера. Њу одликује сликовито, сугестивно и уверљиво приповедање са јединственом и јасном поруком. Концепт старозаветног нерадног дана који је постепено пренесен са суботе на недељу током првих векова хришћанства“ (Бојанин 2011: 317) веома је присутан у овој врсти литературе.

• • •

Какав је био „положај“ недеље у традиционалној култури у Србији и како је у народу био прихваћен овај хришћански дан? Да ли је недељно време било „празно“, или су ипак неки садржаји испуњавали „недељни простор“? Намеће се и размишљање и о томе да ли је свака недеља била иста, или су се оне ипак међу собом разликовале. У најкраћем – недеља је до скорашње прошлости схватана претежно као нерадни дан (празник, благодан), дан одмора и свечаности, дан када се не обављају послови – када се не ради (*не дела*). Осим што је сматрана празничним даном у седмици, називана је и светом. Сама недеља је као дан била издвојена од осталих дана, али занимљиво је да ни све недеље нису биле исте – издвајала се тзв. *млада недеља* (време када је месец на небу најмање видљив), недеља која је понекад била испуњена специфичним радњама, којима су прибегавали само „посвећени“, са одређеним намерама и за послове такве врсте спремни.

О народном односу према недељи и о њеном празновању постоји солидан фонд етнографских података, из којих се за ову прилику издвајају само понеки. Тако се у многим нашим крајевима *недеља* празновала као хришћански дан одмора (Петровић 1948: 257). Народ је недељу замишљао као *светицу* – значи, у лику жене, па је често у веровањима довођена у својту са светом Петком. У народу се нашем – како наводи Вук Караџић – мисли да је недеља некаква света жена, па се стога и говорило: „*света Петка недјељина мајка*, а и на многим иконама се налазе гдјешто ове обадвије“ (Караџић 1935: 428). „За Св. Недељу народ мисли да је жена и њој се много моли, а у црквама где има њена икона, међу на њу дарове, као: чарапе, крпе итд., исто онако као и на икону Св. Богородице“ (Петровић 1907: 408).

Недеља је, због традиције која је постојала, у народу особито поштована, па су, између осталог, многи послови остављани за неки други дан, ако је то било

⁶ „Мимо утврђене црквене традиције знасноване на гностичком и манихејском наслеђу, али и на елементима народног веровања, апокрифна књижевност задовољава не само машту средњовековног пука него и духовне потребе `посвећених`“ (RKT 1985: apokrif).

изводљиво.⁷ Ипак, када су околности налагале и када су се морали обавити неки нужни послови – да се вежу руковети жита, здену снопови и слично, а поготову ако се спремао невреме, у тим би приликама старији људи обично говорили: „Не опрости Бог, морало је тој да се уработи“ (Ђорђевић 1958: 400). Међутим, у рудничким селима се није косило и жњело недељом, али сељаци нису сматрали да је грехота ако се сено преврће или пласти. Тамо су говорили: „Већи је грех ако сено пропадне, него га купити и денути у недељу“ (Недељковић 1990: 166). По једном веровању везаном за недељу, а забележеном у Крагујевачкој Јасеници, „ко се роди у недељу, биће лош радник“ (Павловић 1921: 131).

Према подацима забележеним у етнографској литератури, *млада недеља* се издвајала по обичајима и веровањима који су са њом повезивани у традиционалној култури. У многим нашим крајевима, *млада недеља* – недеља после мене Месечеве веома се поштовала, јер се веровало да може бити испуњена садржајима који могу да нашkode породици и појединцу. Записи у литератури указују на то да се раније о младој недељи много више и у већем броју ишло у цркве него што се то чинило „обичном“ недељом, када је посета црквама уопште незнатна. Овог обичаја су се нарочито придржавале жене (Филиповић 1972: 187). Осим тога, „у ову недјељу много којешта врачају и иду на различите изворе те се купају“ (Караџић 1935: 428). С друге стране, „недеља се сматра као срећан дан. У недељу се ништа не ради. Нарочито се празнује *млада недеља*, тј. недеља после мене месечеве. Многе жене неће у недељу ни хлебац да умесе, а нарочито у Младу недељу“ (Грбић 1909: 14).

У времену доминације традиционалне културе, у недељне дане одржавани су сабори: „Као што се сабори чине у недељне и празничне дане, у које сам Бог одобрава да се човек од трудова својих посведневних одмори и развесели се, тако је слободно и красно на саборима и провеселити се, певати и увеселенија чинити, и ово све народу ни најмање не забрањује се...“ (Ђорђевић 1907: 435). Због тога је било уобичајено да „за време јесени и зиме, па све док, сви младићи не отиду у печалбу, сваког празника и недеље у селима на одређеном месту или код `крста` младеж игра у колу уз гајде или уз дудук“ (Николић 1910: 391).

У сеоској заједници традиционалног типа, организацији радног и слободног времена посвећивана је посебна пажња. У том смислу су у недељна поподнева одржаване забаве младих – најчешће игранке, на које су девојке скоро по правилу долазиле у пратњи старијих жена из куће. Забаве младих биле су прилике и за окупљање старијих, који су посматрали игранку и разговарали, а понекад се и сами забављали. По једном скорашњем истраживању – „недељом жене, али и људи, воле да изађу на шор и седе на клупама пред кућом. Мушкарци и жене не седе заједно. Док комшије препричавају минуле седмичне догађаје и договарају разне послове, жене посматрају пролазнике, размењују рецепте, причају шта је која радила и наравно оговарају. Седење на шору недељом уобичајено је и данас, а свакодневно већином на шору седе усамљени старији људи (...) носталгично везујући време садашње са временом прошлим“ (Костић 2009: 70).

⁷ Мада се етнографски корпус података односи претежно на период до прве половине 20. века, најновија истраживања која је аутор обављао у селима београдске околине на тему годишњих празника и обичаја указују на то да се још увек, када то околности допуштају, одржава традиција „ослобађања“ недеље од рада.

За разлику од времена када је недеља била нека врста малог празника и са одређеним садржајима који је испуњавају, током нешто више од последње две деценије недеља је претрпела значајне промене у садржајном смислу, а што је последица, пре свега, у међувремену значајно измењене структуре привређивања. Условно речено, недеља је данас у некој врсти „подељеног празновања“, с обзиром на чињеницу да је различит статус запослених: а) за део запослених недеља је време ослобођено од одласка на посао; б) за већину је недеља уобичајени радни дан. С обзиром на то да се наш начин привређивања све више уклапа у светске токове протока робе и капитала, неопходнији су одговарајући услови пословања. Стварање новог пословног амбијента одражава се на свакодневицу, односно – на расподелу времена посвећеног раду и одмору. Тако, већина запослених усклађује свој свакодневни живот са новоуспостављеним друштвеним правилима, произашлим преваходно из потреба послодавца. Запослени појединци у фирмама са претежно приватним капиталом приморани су да се уклопе у нова правила организације радног и нерадног времена. У новом радном амбијенту, слободно време запослених је заправо време које је у претходним епохама припадало празничном времену.

• • •

Посматрано у контексту теме, значајно је истаћи да је у држави која је настала у послератном периоду, а као резултат револуционарне борбе током Другог светског рата (1941–1945. г.), недеља задржала статус нерадног дана. Међутим, већ током првих послератних деценија уочава се „удвајање“ њеног значења, односно – иако је званично била нерадни дан, она је за већину запослених преображена у дан који је коришћен за обављање свих оних послова који нису обављени током седмичних дана.

Релативно брзо по започињању обнове земље и њене модернизације уочавају се у релативно кратком времену и негативне стране овог процеса. Упошљавање радно способног сеоског становништва на различитим пословима изван пољопривреде узрокује ремећење ритма рада и одмора, који је постојао у традиционалној организацији времена. Свакодневно радно ангажовање у различитим предузећима и установама захтевало је придржавање прописане сатнице рада запослених. Због фиксног радног времена, радно упосленом становништву није преостајало довољно времена за обављање неопходних, сада већ приватних послова. Истовремено се ремети раније постојећи однос радних и нерадних дана, чиме су се радне навике морале ускладити са новим начином расподеле времена.

Недеља је званично, од стране законодавца, означена као дан одмора у државној служби. Међутим, она је у свести (сада) радничке класе – одраније „забележена“ као дан када се не раде „тешки послови“ у пољу (сви послови везани за обраду земље и сл.) и у кући (сви послови осим спремања ручка за укућане) – постала управо дан за обављање ових послова, пошто су у новоуспостављеној расподели рада и одмора они улазили у тзв. приватну сферу. Што се тиче радно ангажованих становника из градских средина, недеља је и за њих такође била време за обављање већине послова који се обично нису радили недељом. Обављање кућних послова у „невреме“ подстицано је и неким другим

мерама и бенефицијама (доскоро је, на пример, недељом била тзв. јефтина струја, која је коришћена за прање веша, пеглање, и друге сличне кућне послове).

Недеља – као последњи дан у седмици – представља спону између одлазеће и долазеће седмице, али исто тако и дан који се, до не тако давне прошлости, сматрао даном одмора. Да недеља није обичан дан и да се издваја од других дана у седмици, донекле потврђује и црвено слово којим је обележена у црквеном календару. Колико је познато из теренских разговора, а што потврђују и подаци забележени у етнографској литератури, у традиционалној култури је превладавало схватање да је недеља – празнични дан.

За разлику од периода доминације традиционалне културе, у култури обликованој у последњих неколико деценија – дакле у култури која је део наше садашње стварности, поприлично тога је измењено, па и размишљања о недељи као радном / нерадном дану. Питање на које се у овом раду тражи одговор јесте да ли се недеља још увек сматра даном са посебним статусом у седмици, односно даном неприкладним за обављање одређених врста послова, или је то дан као и сви остали дани у седмици. У разрешењу ове дилеме послужила су ми размишљања и одговори на неколико питања која су постављена у анкетном истраживању спроведеном за ову прилику. Одговори на постављена питања представљају оквирни увид у данашњи однос испитаника према недељи, а можда –индиректно – и према празницима уопште.

Осврту на прикупљени теренски материјал претходи кратки увод извучен из текста *Недеља*, који је објављен пре неколико година у дневном листу „Политика“: „Шта се десило са недељом. (...) Некад је свака недеља била празник“, дан када „се ишло на породичне ручкове (...) дан спорости, лењости (...) (дан) када нису радиле радње“. Био је то дан када се „уживало у недељном миру“. Недеља је била дан у којем се „заборављала прошлост и није се мислило на будућност.“ (...) „Недеља је била као рајска башта, дан између стварности и снова. Дан у којем је све могло да почне, а ништа није морало да се заврши“ (Албахари 2012). Наведено размишљање познатог писца о транзиционим променама које су се догодиле у протекле две деценије у Србији можемо прихватити као субјективно виђење једног посматрача, или пак као реалност са којом смо несвесно суочени у нешто више од две протекле деценије. Исто тако, настале промене можемо посматрати и као одраз промењеног односа према успостављању нових друштвених вредности, али не можемо превидети да су се промене догодиле и да су значајно утицале на преобликовање свакодног живота становника у Србији.

Недеља као радни или празнични дан – било је једно од питања којима сам се бавила током дугогодишњих истраживања празника и празничних обичаја у београдској околини. За ову прилику су ранија сазнања употпуњена додатним истраживањем које је обављено у Београду и прилагођено потребама овога рада. У последњем истраживању учествовало је педесетак особа, одабраних по случајном узорку, различитог узраста (од двадесет до осамдесет пет година старости) и нивоа образовања (од основне школе до високог образовања).

Какав је однос мојих саговорника према недељном дану покушала сам да дознам из одговора на постављена питања, које представљам у даљем тексту, али

само кроз збирни коментар.⁸ Добијени одговори одраз су радног ангажовања учесника анкете (запослени, незапослени, пензионери, студенти), као и њиховог личног односа према категоријама радног и слободног времена, с обзиром на то да су у анкети учествовали испитаници различите животне доби. Ови одговори су свакако и резултат породичног наслеђа (да ли су коренима само из градске, или су делом и из сеоске средине).

1. *Да ли радите недељом?* Одговори указују на недефинисан однос између времена посвећеног раду и времена посвећеног одмору.

2. *Ако је одговор не – зашто не радите?* На ово питање одговори су нешто потпунији и одраз су активности којима је испуњен седмични радни дан (запослени, незапослени, студенти). У одговорима превладава мишљење да је недеља дан за посете, дружења и одмор, али и за обављање неких послова када је то неопходно. Иако је недеља дан који је црвеним словом обележен у црквеном календару, то ипак за већину не представља вредносну категорију због које не раде на овај дан. Међутим, некад се нешто мора и урадити, а да то не би оставило последице помисли се и у себи изговори „опрости, Боже“ (и укључи веш машина – на пример).

3. *Ако је одговор да – које послове обављате у кући / изван куће?* Чини се да кућни послови, а понекад и послови везани за радно место превладавају током недељног дана. Уопште, то су послови који испуњавају већи део слободног – тзв. викенд-времена. Недеља је, нарочито за запослене, постала дан за набавку различитих потрештина, неопходних за кућу и чланове породичне заједнице. И мада постоје размишљања да је недеља – дан одмора и дружења, већина ипак није у могућности да тај дан организује на друге начине осим радно. Одлазак у природу или викенд-путовање за многе остају само у домену жеље.

4. *Да ли постоје послови које никада не радите недељом? Који су то послови?* „Сматрам да темпо живота и рада који нам је наметнут последњих деценија, а поготово женама, доводи до унификације свега, што не може бити добро, јер првенствено разара породицу и доводи до различитих неуроза“ – једно је од размишљања на ову тему. Ово је одговор који можда најречитије појашњава зашто не постоји „ништа одређено“ што се „никада“ не ради недељом, осим можда понекад изостављеног великог спремања животног простора.

5. *Зашто мислите да их [послове] не треба радити недељом?* Према једном од размишљања – „недеља би требало да буде дан који нам доноси неку врсту смирења и који `окупља` чланове породице и пријатеље. Зато мислим да се неки физички послови, ако се то може извести, не морају обављати недељом“. Чини се да је у стварности врло често сасвим другачије. Притиснутим са превише обавеза и борбом за пуко преживљавање многим недеља промакне а да нису стигли да се виде ни са најближима. Да ли се време убрзава или превише обавеза успорава људе – размишљање је које у овом тренутку остаје без правога одговора.

6. *Да ли се недеља разликује од других дана у седмици? Ако је одговор да – шта је чини различитом?* Вероватно да превише обавеза чини недостатак времена видљивијим, а што опет утиче на то да недеља буде различита „само у субјективном доживљају“. За запослене који нису у обавези да раде недељом, она је „исти дан као и сваки други“, понекад и „шанса да постигнемо све што не

⁸ С обзиром на то да радови не могу прећи предвиђени обим, одговори на питања постављена у анкети и њихова анализа биће представљени у другом раду.

стижемо у току седмице, (...) да се опустимо и да имамо мало само `свог` времена“. Иако „нерадан дан“, испуњена је „припремама за следећу седмицу“, што значи да недеља ретко бива дан без неког садржаја и дан потпуне доколице.

7. *Да ли је недеља радни / нерадни дан или је недеља празнични / непразнични дан? Зашто?* „Доживљавам недељу као нерадни дан, премда свашта радим недељом“, мада начин живота чини да „некад пролази као радна, некад као нерадна, некад празнично, некад не“. Ипак, чини се да свако на себи својствен начин одлучује да ли је „радни или нерадни [дан], у зависности од личне процене о послу који треба обавити.“ Готово да се и неразмишља о недељи у „оквиру појма празновања“.

8. *Да ли идете у цркву? Када и зашто?* Религијска пракса која је подразумевала недељни одлазак у цркву на јутарњу службу готово се избочијала. Томе су свакако значајно допринеле друштвене околности које су обележиле другу половину 20. века, као и чињеница да се у последње две деценије недеља преобразила у „уобичајени“ радни дан за један број, претежно приватних предузећа. Можда се, ипак, суштина размишљања проналази у одговорима: „понекад“; „без правила“ [идем у цркву]; „но, не мислим да је то једини, па ни најважнији дан када би људи требали да посећују цркву...“. Само неколико одговора садржавало је помен јутарњег одласка на литургију.

• • •

Као и код сваког празника, тако је и код недеље, у историјском дискурсу увек стајало питање односа рада и нерада. Ова црта дихотомности препознаје се не само у односу цркве према одређеним данима у години, него се очитује и у традиционалној култури, и то у синтагми *данас се не ради већ се празнује / одмара и сл.* На такав закључак упућује сâм термин *празновати*, у чијој основи лежи „празноћа“, односно – ослобађање од свакодневних обавеза, али не и од празничних садржаја, који су били прописани у зависности од тога који је празнични дан у питању.

Позната је чињеница да се живот у оквиру заједнице (градске или сеоске) одвија између времена посвећеног испуњавању радних, свакодневних обавеза (задатака) и времена ослобођеног од готово сваке врсте рада (време које се испуњавало различитим облицима празновања). И док су свакодневицу испуњавале радње неопходне за биолошко преживљавање, дотле је празнична реалност подразумевала ослобађање од свакодневних обавеза у једном дужем или краћем временском периоду, и препуштање одмору и забави.

Данас се најчешће празнични дани у српском друштву поистовећују са: а) државним празницима, б) празновањем одређених светаца према црквеном календару и, доскора, в) празновањем викенда – суботе и недеље, или, што је било уобичајеније, само недеље. До пре двадесетак година, недеља је уистину за један део заједнице била „мали“ празник. Такозвани недељни одмор био је, заправо, део уобичајене свакодневице и предаха од свакодневних радних обавеза. Дакле, био је спона између два радна периода и време у којем су се у „миру“ сумирали урађени послови, а истовремено правили и планови за будуће дане. У протекле две деценије чини се да се овај предах за већину изгубио – нестало је у турбулентном времену транзиционих промена.

Посматрање прошлог времена оставља садашњем посматрачу простор за сагледавање различитих догађања и „хватања“ – у времену догађања и преживљавања – често неухватљиве нити промена које учествују у обликовању живота људи, како оног свакодневног тако и празничног. Скорашња прошлост је у том смислу веома занимљива, посебно време тзв. постсоцијализма, односно период деведесетих године 20. века и надаље. Познато је да су деведесете године у српској заједници биле заиста испуњене „крупним“ догађајима, о којима постоји сијасет коментара, а своја опажања о њима у јавности су износили аналитичари, представници различитих политичких опција, многи стручни и научни радници.

Као што је познато, у последњој декади 20. века догодиле су се и многе промене које су, чини се, понекад скоро неопажено промицале поред нас, рефлектујући се на уобичајени ток свакодневице и мењајући свакодневне навике појединаца. У јавном дискурсу, овакве појаве нису често биле предмет коментара који би указивали на оправданост или неоправданост њиховог постојања и опстајања. У том смислу, чини се да су готово неприметно у радни календар уведени као радни сати они делови дана који су раније за већину били слободно време, а такође и дани у седмици који су за већину радно способног становништва били дани одмора, да би у релативно кратком року били пренамењени у радне дане.

Посматрано са ове временске дистанце, чини се да се транзиција негативно одразила на свакодневни и недељни рад, јер су активности надлежних усмераване ка смањивању тзв. слободног времена и померању радног времена ка каснијим вечерњим сатима. Либерални капитализам, коме се држава приклања у свом развоју, има одређена тржишна правила. Стога многе промене са којима се свакодневно суочавамо јесу резултат прихватања глобализацијских токова⁹ и правила која у њима постоје. Једна од сфера ових утицаја је и промена дневног и седмичног радног времена.

Приликом посматрања недеље у историјском дискурсу уочава се постојање одређених правила понашања која су омогућила да се она издвоји од осталих дана у седмици. У садашњем времену, недеља је за већину становништва у Србији дан у седмици који се готово ни по чему не разликује од других седмичних дана (осим у времену када се са њом поклопи празновање неког од календарских празника). С обзиром на то да стасавају генерације чији родитељи немају недељу као уобичајено слободно време, питање је да ли ће њихова размишљања ићи у другачијем смеру – да недељу не прихватају као сваки други радни дан у седмици, већ као дан одмора.

Стога, апел Давида Албахарија, који се може но не мора прихватити – „Да, крајње је време да вратимо недељу. Ако то ускоро не учинимо, никада је више нећемо видети. А живот без недеље, односно, живот без дана одмора није више живот, већ суморни рингишпил који се зауставља само једном – онда када је касно за све“ (Албахари 2010) завређује пажњу као размишљање о будућности. Иако засигурно неће, бар у догледном времену, утицати на промену успостављених правила, чини се да с правом на потребу за њом упозорава.

⁹ Једна од одредница глобализације је да „сугерише губљење моћи оних актера који су локално или национално `везани`, па чак и националних држава које су све мање у стању да управљају кретањем међународног капитала“ (LSK 2008: 210).

Литература:

- Albahari, David. Nedelja. (Политика, 5. јул 2010)
<http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/Nedelja.lt.html> (посета 29. јун 2012.).
- Апокрифи: *Апокрифи старозаветни према српским преписима*, приредио и на савремени језик пренео Т. Јовановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 23/1, Просвета-СКЗ, Београд 2005.
- Бојанин, Станоје. 2005. *Забаве и светковине у средњовековној Србији (од краја XII до краја XV века)*. Београд: Историјски институт – Службени гласник.
- Бојанин, Станоје. 2011. „Недеља као нерадан дан у средњовековној Србији“, *Споменица академика Симе Ђирковића*, Зборник радова, бр. 25. Београд: Историјски институт.
- Грбић, Саватије. 1909. *Српски народни обичаји из среза Бољевачког*. Српски Етнографски зборник. Живот и обичаји народни, књ. 2. Београд.
- Ђорђевић, Драгутин М. 1958. *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски Етнографски зборник. Живот и обичаји народни, књ. 70. Београд: Српска академија наука.
- Караџић, Вук Ст. 1935. *Српски ријечник*. Четврто државно издање. Београд: Штампарииа Краљевине Југославије.
- Костић, Дајана. 2009. *Мој Срем: обичаји, песме и игре*. Стара Пазова: Савез аматера.
- LSK: 2008. *Leksikon savremene kulture*. Priredio: Ralf Šnel. Beograd: Plato Books.
- Мирковић, Лазар. 1961. *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне цркве*. Београд.
- Недељковић, Миле. 1990. *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: „Вук Караџић“.
- Павловић, Јеремија М. 1921. *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији*, Српски Етнографски зборник. Живот и обичаји народни, књ. 22. Београд: Српска краљевска академија.
- Петровић, Ат. 1907. *Народни живот и обичаји у Скопској Црној Гори*. Српски Етнографски зборник. Живот и обичаји народни, књ. 7. Београд.
- Петровић, Петар Ж. 1948. *Живот и обичаји народни у Гружи*. Српски Етнографски зборник. Живот и обичаји народни, књ. 26. Београд: Српска академија наука.
- RKT: 1985. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.
- РСАНУ: 1989. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига XIV. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик.
- РСЈ: 2007. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Филиповић, Миленко С. 1972. *Таковци – етнолошка посматрања*. Српски Етнографски зборник. Расправе и грађа, књ. 7. Београд: Српска академија наука и уметности.

Milina Ivanović-Barišić

Sunday – Holiday or Workday

The paper tackles the relationship of society and individuals towards Sundays as specific days in the week cycle. As in the past, so also today, Sunday is the day which connects two work-periods and represents “transitional time” that binds them. The framework for the deliberation of the topic is the social evaluation of time – the loss of old habits (inherited from the past) and the adoption of new rules of everyday life.

Key words: Sunday, holiday, workday, traditional culture, contemporary culture, Serbia.

Up until a couple of decades ago in our country Sundays were treated as holidays and days of rest. The content of Sundays in present-day conditions has been greatly reduced as compared to the time when traditional culture was the norm. Traces of the notion that Sunday is a holiday can still be found today.